

**МА Кристина Павловић**

истраживач-приправник

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

[kristina.pavlovic@f.bg.ac.rs](mailto:kristina.pavlovic@f.bg.ac.rs)

## **ФИНАНСИЈЕ ОСЛОБОЂЕНИХ КРАЈЕВА СРБИЈЕ ОД 1878. ДО 1884.\***

**Апстракт:** Укључивање новоослобођених крајева у државни систем Кнежевине Србије је утицало и на промене у области њених финансија. Овај рад описује поменуте промене на основу анализе прихода и расхода четири нова округа, почев од 1. новембра 1878. када је почела фискална 1879. година. Увидом у приходе ових области, приказан је њихов финансијски потенцијал, а на основу расхода представљене су промене у државним издацима целокупног буџета Кнежевине/Краљевине Србије. Представљен је и број пореских глава као важан параметар праћења прихода до 1884, када је новим пореским законом уведено опорезивање по имућности.

**Кључне речи:** Кнежевина/Краљевина Србија, ослобођени крајеви, 1878-1884, финансије, буџет, приходи, расходи, порез.

\* \* \*

Након окончања српско-турских ратова вођених 1876. и 1877/1878. године, Кнежевина Србија је постала независна држава, која је и територијално проширена за четири нова округа: Врањски, Нишки, Пиротски и Топлички.<sup>1</sup> Њихово припајање Кнежевини Србији текло је постепено, почев од успостављања привремене управе за

---

\* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси* (Ев. бр. 177014), чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

<sup>1</sup>Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, СКЗ, Београд 2008, 38.

време ратних операција, преко одлука Берлинског конгреса, па све до њихове потпуне интеграције у политички, друштвени, културни и економски систем Кнежевине.<sup>2</sup>

Територијално уређење новоослобођених округа је било дефинисано Законом о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове од 17. децембра 1878. године.<sup>3</sup> Нишки, Пиротски и Топлички округ су обухватили по четири среза, док је Врањски у свом саставу имао три. Ови окрузи су повећали територију Кнежевине Србије за 10 792.1 км<sup>2</sup>, тј. за 28.6 %. Број становника се 1878. године повећао за 303 097, тј. 23.1 %.<sup>4</sup> Што се тиче њихове структуре у новоослобођеним окрузима, дошло је до исељавања муслиманског становништва чија су имања преузели српски сељаци. Законом о аграрним односима у новоослобођеним окрузима из 1880. године, сељаци који су постали нови власници земље су имали обавезу плаћања откупнине исте. Како им је откуп представљао значајно финансијаско оптерећење, држава је преузела ову обавезу на себе. Међутим, за њено измирење држава је 1882. године морала узети аграрни зајам код иностране банке. Дошло је до повећања укупних расхода државе, а са друге стране разрезивани су прирези аграрним дужницима на име отплате овог зајма.<sup>5</sup>

Међутим, промене у структури становништва су убрзо довеле и до привредних промена новоослобођених крајева. Дошло је до развоја угоститељства и трговине на које је утицај имала и изградња железнице. Године 1881. почела је са радом окружна штедионица у Нишу, док је у Врању важну улогу имала производња дувана.<sup>6</sup> Печалбарски занати су највише били заступљени у Врањском и Пиротском округу.<sup>7</sup>

Чвршћа организација власти у новоослобођеним крајевима је допринела трансформацији урбане структуре, тј. прелазу орјенталних касаба у модерне градове европског типа. Отворене су школе, али су предузете и активности на организовању читаоница и штампарија.<sup>8</sup> У Нишу, Лесковцу и Врању читаонице су отворене 1879. године. Један од најтежих задатака је било уређење здравствених прилика, како војних тако и цивилних. Није било ни здравствених центара, а ни довољног броја лекара. Врање је

---

<sup>2</sup>В. Н. Стојанчевић, *Лесковац и ослобођени предели Србије 1877-1878. године*, Лесковац 1975, 7.

<sup>3</sup>С. Стојичић, *Нови крајеви Србије 1878-1883*, Лесковац 1975, 39.

<sup>4</sup>М. Јагодић, *Насељавање Кнежевине Србије 1861-1880*, Историјски институт, Београд 2004, 131; Р. Љушић, *нав. дело*, 40.

<sup>5</sup>Д. Гњатовић, *Стари државни дугови 1862-1941*, Београд 1991, 43-44.

<sup>6</sup>Б. Лилић, *Југоисточна Србија (1878-1918)*, Институт за савремену историју, Београд 2006, 85, 96.

<sup>7</sup>Б. Лилић, *нав. дело*, 131; Ж. М. Чалић, *Социјална историја Србије 1815-1941*, Клио, Београд 2004, 166-167.

<sup>8</sup>В. Грујић, *Основношколско образовање у Нишу прве деценије након ослобођења 1878*, Нишки зборник 10 (1981), 150.

своју прву болницу добило одмах по ослобођењу, а болница у Нишу основана је 1881. године.<sup>9</sup>

Новоослобођени окрузи су осим промена у друштвено-политичким приликама Кнежевине Србије довели и до измене финансијског стања. Буџет Кнежевине је проширен на тај начин да је обухватио и приходе и расходе четири нова округа.

### *Расходи новоослобођених округа Србије*

За потребе анализе расхода новоослобођених крајева Кнежевине/Краљевине Србије смо користили Сравнителнике расхода Главне државне благајне, и то за период од 1880. до 1883. године, с обзиром на то да књиге за 1879. и 1884. нису сачуване. Пре детаљнијег увида у карактер ових расхода следи њихов кратак преглед за посматрани период по министарствима по којима су и били исказивани у самим књигама.

Табела 1: Расходи ослобођених округа Србије 1880. и 1881. године у динарима.<sup>10</sup>

Министарство	1880				1881			
	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички
Правде	25,932	79,858	26,846	22,212	26,320	95,846	-	21,966
Просвете	14,076	69,071	23,350	9,399	19,786	84,098	-	10,142
Унутрашњих дела	146,517	150,467	111,878	151,744	158,798	155,220	18,672	182,866
Финансија	59,147	29,162	13,478	6,492	16,226	12,265	29,787	15,666
Војно	324,740	1,042,350	44,040	531,249	206,361	998,278	5,764	469,602
Грађевина	7,887	161,653	7,808	21,376	5,000	194,461	-	5,265
Остали расходи	56,971	-	-	5,879	2,306	-	1,835	3,396
Укупно	635,270	1,532,561	227,400	748,351	434,797	1,540,168	56,058	708,903

Табела 2: Удео расхода нових округа у укупним расходима Србије у % године 1880. и 1881.<sup>11</sup>

Расходи	1880				1881			
Укупни	23,851,856				21,731,725			
Округ	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички
Удео нових округа	2.66%	6.43%	0.95%	3.14%	2.00%	7.09%	0.26%	3.26%

<sup>9</sup>Б. Лилић, *нав. дело*, 338, 341.

<sup>10</sup>Архив Србије (=АС), Министарство финансија-Казначејно одељење (=МФ-К), *Сравнителник расхода Главне државне благајне за 1880. годину; Сравнителник расхода Главне државне благајне за 1881. годину.*

<sup>11</sup>Исто.

Табела 3: Компарација расхода ослобођених округа и укупних расхода Србије 1880. и 1881. године.<sup>12</sup>

Министарство	1880				1881			
	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички
Правде	у динарима							
укупни расходи	1,485,210				1,407,197			
нови окрузи у %	1.75%	5.38%	1.81%	1.50%	1.87%	6.81%	-	1.56%
Просвете	у динарима							
укупни расходи	2,215,175				1,983,822			
нови окрузи у %	0.64%	3.12%	1.05%	0.42%	1.00%	4.24%	-	0.51%
Унутрашњих дела	у динарима							
укупни расходи	3,208,560				3,320,369			
нови окрузи у %	4.57%	4.69%	3.49%	4.73%	4.78%	4.67%	0.56%	5.51%
Финансија	у динарима							
укупни расходи	4,401,942				1,234,370			
нови окрузи у %	1.34%	0.66%	0.31%	0.15%	1.31%	0.99%	2.41%	1.27%
Војно	у динарима							
укупни расходи	7,374,537				7,283,282			
нови окрузи у %	4.40%	14.13%	0.60%	7.20%	2.83%	13.71%	0.08%	6.45%
Грађевине	у динарима							
укупни расходи	787,551				1,575,842			
нови окрузи у %	1.00%	20.53%	0.99%	2.71%	0.32%	12.34%	-	0.33%
Остали расходи	у динарима							
укупни расходи	295,274				62,983			
нови окрузи у %	19.29%	-	-	1.99%	3.66%	-	2.91%	5.39%
Други остали расходи	у динарима							
укупни расходи	4,083,607				4,863,860			
нови окрузи у %	-	-	-	-	-	-	-	-

<sup>12</sup>АС, МФ-К, *Сравнителник расхода Главне државне благајне за 1880. годину; Сравнителник расхода Главне државне благајне за 1881. годину.*

Табела 4: Расходи ослобођених округа Србије 1882. и 1883. године у динарима.<sup>13</sup>

Министарство	1882				1883			
	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички
Правде	27,266	112,953	300	22,270	27,329	102,951	27,393	21,609
Просвете	27,874	142,316	10,885	11,237	25,416	167,838	35,890	12,786
Унутрашњих дела	156,087	174,416	1,544	57,967	179,892	189,520	120,735	180,245
Финансија	11,502	13,065	8,567	9,958	17,328	15,860	15,558	7,163
Војно	151,037	1,082,173	-	531,122	178,527	935,501	17,208	395,579
Грађевина	9,451	26,922	-	-	9,421	58,814	3,109	7,850
Остали расходи	2,244	41	-	-	933	6,699	909	3,806
укупно	385,461	1,551,885	21,297	632,554	438,846	1,477,183	220,802	629,038

Табела 5: Компарација расхода ослобођених округа и укупних расхода Србије 1882. и 1883. године.<sup>14</sup>

Министарство	1882				1883			
	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички
Правде	у динарима							
Укупни расходи	1,408,515				1,274,387			
Нови окрузи у %	1.94%	8.02%	0.02%	1.58%	2.14%	8.08%	2.15%	1.70%
Просвете	у динарима							
Укупни расходи	2,030,661				2,230,241			
Нови окрузи у %	1.37%	7.01%	0.54%	0.55%	1.14%	7.53%	1.61%	0.57%
Унутрашњих дела	у динарима							
Укупни расходи	3,727,867				5,161,775			
Нови окрузи у %	4.19%	4.68%	0.04%	1.55%	3.49%	3.67%	2.34%	3.49%
Финансија	у динарима							
Укупни расходи	5,517,547				1,380,292			
Нови окрузи у %	0.21%	0.24%	0.16%	0.18%	1.26%	1.15%	1.13%	0.52%
Војно	у динарима							
Укупни расходи	5,511,231				9,335,853			
Нови окрузи у %	2.74%	19.64%	0.00%	9.64%	1.91%	10.02%	0.18%	4.24%
Грађевина	у динарима							
Укупни расходи	1,906,295				1,064,090			
Нови окрузи у %	0.50%	1.41%	-	-	0.89%	5.53%	0.29%	0.74%
Остали расходи	у динарима							
укупнирасходи	569,702				997,685			

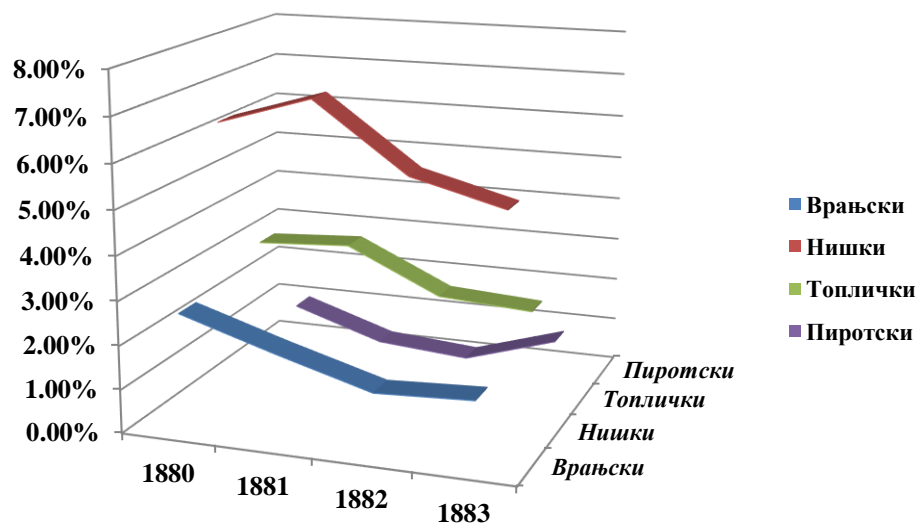
<sup>13</sup>АС, МФ-К, *Сравнителник расхода Главне државне благајне за 1882. годину; Сравнителник расхода Главне државне благајне за 1883. годину.*<sup>14</sup>Исто.

Нови окрузи у %	0.39%	0.01%	-	-	0.09%	0.67%	0.09%	0.38%
Други остали расходи	у динарима							
Укупни расходи	7,301,648				11,599,935			
Нови окрузи у %	-	-	-	-	-	-	-	-

Табела 6: Удео расхода нових округа у укупним расходима Србије у % године 1882. и 1883.<sup>15</sup>

Расходи	1882				1883			
Укупни	27,973,466				33,044,258			
Округ	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички
Удео нових округа	1.38%	5.55%	0.08%	2.26%	1.57%	5.28%	0.79%	2.25%

На основу представљених података увиђа се да је водећи округ у финансијским издацима био Нишки, који је према попису из 1879. године имао 115,890 становника, тј. био је највећи у односу на остала три нова округа.<sup>16</sup> Изражено у процентима, Нишки округ је учествовао у укупним расходима Србије са 6.01% у просеку, док су Топлички, Врањски и Пиротски учествовали са 2.7%, 1.88% и 0.51% ретроспективно. Наведени односи се најбоље могу уочити на Графикону 1.



Графикон 1: Удео расхода новоослобођених округа у укупним расходима Србије у % од 1880. до 1883.

<sup>15</sup>Исто.

<sup>16</sup>М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија. Нови крајеви*, Београд 1884, 127.

Због ограниченог простора анализираћемо структуру расхода округа који је имао највећи утицај на буџете Кнежевине/Краљевине Србије, тј. Нишког, за 1883. годину.



Графикон 2: Структура расхода Нишког округа у процентима за 1883. годину<sup>17</sup>

Највећи издаци су били они у оквиру Војног министарства и чинили су више од половине укупних издатака Нишког округа. Највише је издвајано за артиљеријске трупе, војну болницу и одржавање, чување и поправку војних зграда. Нешто веће издатке имали су и Министарство унутрашњих дела и Министарство просвете и црквених дела који су износили 13% односно 11%. Било је потребно отворити школе, (основне, Учитељску школу, гимназије), успоставити црквену управу, организовати штампарију, увести поштански и телеграфски саобраћај, формирати локалну самоуправу, као и полицијски апарат. Више од половине укупних издатака Министарства просвете чиниле су плате

<sup>17</sup>АС, МФ-К, *Сравнителник расхода Главне државне благајне за 1883. годину*.

персонала (наставника и чиновника), док су остатак представљали трошкови огрева и други издаци. Поред плата персонала (пошта, телеграфске службе, окружних и среских начелништава, полиције) у оквиру Министарства унутрашњих дела значајније издатке су представљали трошкови за набавку и исхрану коња. Такође, из овог Министарства се издвајало и за Санитетски фонд, чији су расходи у просеку износили 10% укупних расхода Министарства унутрашњих дела издвојених за Нишки округ. Расходе Министарства правде су превасходно чиниле плате судског персонала, а како је једино Нишки округ имао затвор, отуда и значајно већи трошкови у односу на остале округе. Издаци Министарства правде за Врањски, Пиротски и Топлички округ су у просеку били четири пута мањи.<sup>18</sup>

Од укупних расхода новоослобођених округа најмањи су они који су били у надлежности Министарства грађевине и Министарства финансија. Иако су расходи Министарства грађевине износили само 4% од укупних расхода округа, то не значи да није дошло до крупнијих инфраструктурних промена. Посматрајући расходе сва четири округа можемо рећи да су подизане зграде за гимназије, основне школе, апотеке, обновљене су улице, као и мостови. Од укупних расхода Нишког округа најмање издатака је покривано из Министарства финансија, тј. 1.15% у просеку годишње, а узимајући у обзир остале новоослобођене округе (изузев Пиротског који у овом случају није репрезентативан) тај просек је износио 2.5%. Иако су били значајно мањи у односу на расходе осталих министарстава ове издатке су чиниле плате разноврсног персонала (казначеји и њихови помоћници, запослени на ђумруцима, чувари јавних добара, шумари).<sup>19</sup>

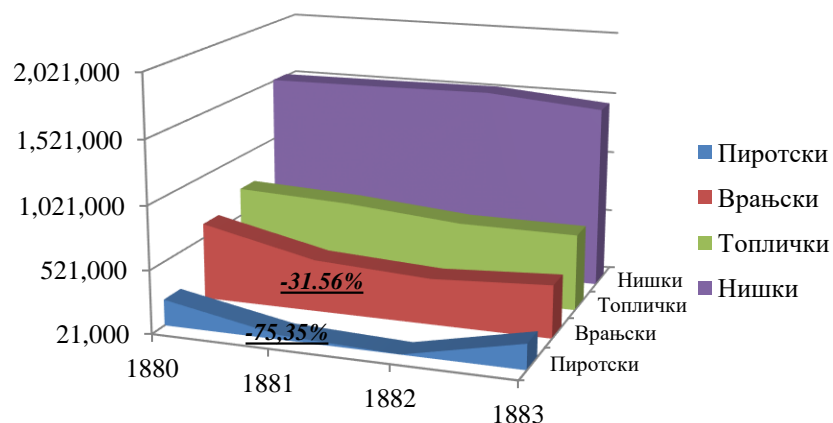
Ради потпунијег увида у кретање расхода новоослобођених округа у периоду од 1880. до 1883. представићемо њихов тренд на Графикону 3.

---

<sup>18</sup>Исто.

<sup>19</sup>Исто.





Графикон 2: Кретање укупних расхода нових округа у динарима 1880-1883.

Расходи Нишког и Топличког округа су током посматраног периода углавном били константни, док је 1881. године дошло до смањења издатака Врањског округа у односу на 1880. годину и то за 31.56%. Највећи утицај на ово смањење имао је пад издатака у оквиру Војног министарства (храна за војнике, зоб и сено за коње, осветљење и огрев). Треба још напоменути да су флукуације у расходима Пиротског округа потицале од неусклађености планираних и остварених издатака. Наиме, поједини издаци су се финансирали из дела остварених прихода округа који нису послати Главној државној благајни.<sup>20</sup> Дакле, у овом раду су представљени само подаци за остварене расходе новоослобођених округа унетих у Сравнителнике расхода Главне државне благајне.

### ***Приходи новоослобођених округа Србије***

За Кнежевину/Краљевину Србију новоослобођени окрузи нису били само извор расхода, већ су имали и своје приходе, који су утицали на повећање укупног буџета. У Табелама 7, 8, 9 и 10 представљени су приходи сва четири округа за период од 1879. до 1884. године према подацима из Сравнителника прихода Главне државне благајне, изузев за 1880. и 1883. годину, с обзиром на то да нису сачувани.

<sup>20</sup>АС, МФ-К, 1881, Ф VШР 76, *Извод прихода Пиротског округа за прво полугође 1881. године*, бр. 3464.

Табела 7: Приходи нових округа Србије и укупни приходи 1879. године у динарима<sup>21</sup>

Приходи	1879								
	Врањски		Нишки		Пиротски		Топлички		Србија
Грађански данак									
I полугође	-	-	314,266	8.57%	258,827	7.06%	71,601	1.95%	3,665,758
II полугође	-	-	271,152	5.52%	214,484	4.37%	66,415	1.35%	4,911,103
Заостали данак	61,609	18.47%	17,207	5.16%	1,880	0.56%	9,626	2.89%	333,596
Бећарски данак	505	1.45%	1,373	3.94%	104	0.30%	263	0.76%	34,819
Прирези									
Одужење државног дуга	-	-	-	-	651	10.36%	-	-	6,283
Помоћ страдалим у рату	5,537	34.71%	-	-	-	-	-	-	15,954
Од државних добара	998	0.44%	-	-	51,415	22.78%	21,514	9.53%	225,728
Канцеларијски	8,637	7.33%	9,663	8.20%	7,095	6.02%	844	0.72%	117,790
Добошарина	79	0.21%	1,132	3.00%	117	0.31%	44	0.12%	37,712
Шумарина	29	0.18%	59	0.36%	47	0.29%	1,198	7.38%	16,226
Таксе									
упис у сталне радње	-	-	7,547	12.44%	13,782	22.71%	-	-	60,685
упис у несталне радње	-	-	1,934	35.40%	-	-	-	-	5,464
таксе за кривичне спорове	361	2.50%	-	-	516	3.57%	-	-	14,440
Државне штампарије	20	0.30%	85	1.26%	63	0.93%	13	0.19%	6,742
Школски	-	-	-	-	36	2.82%	-	-	1,276
Конзисторије	-	-	-	-	27	1.21%	-	-	2,234
Суда	2,419	0.88%	10,339	3.75%	7,343	2.67%	1,300	0.47%	275,463
Поштански	2,899	3.64%	16,223	20.35%	183	0.23%	3,249	4.08%	79,705
Телеграфски	4,648	3.83%	17,983	14.80%	5,927	4.88%	4,470	3.68%	121,473
Ћумруци	140,951	3.96%	1,911	0.05%	18,130	0.51%	4,155	0.12%	3,562,933
Карантини и састанци	19	0.26%	9	0.12%	1,270	17.45%	36	0.49%	7,277
Државнаергела	-	-	-	-	-	-	-	-	12,470
Ванредни	17,026	3.99%	59,294	13.90%	21,086	4.94%	5,116	1.20%	426,655
Заостали	-	-	-	-	-	-	3,113	51.50%	6,045
Остали	-	-	-	-	-	-	-	-	49,906
укупно:	245,737	1.76%	730,177	5.22%	602,983	4.31%	192,957	1.38%	13,997,737

Табела 8: Приходи нових округа Србије и укупни приходи 1881. године у динарима.<sup>22</sup>

Приходи	1881								
	Врањски		Нишки		Пиротски		Топлички		Србија
Грађански данак									
I полугође	135,804	2.87%	322,421	6.82%	-	-	119,369	2.52%	4,728,423
II полугође	47,997	1.07%	224,125	4.99%	-	-	11,976	0.27%	4,492,386
Заостали	-	-	185,492	63.47%	-	-	28,588	9.78%	292,267

<sup>21</sup>АС, МФ-К, *Сравнителник прихода Главне државне благајне за 1879. годину.*<sup>22</sup>АС, МФ-К, *Сравнителник прихода Главне државне благајне за 1881. годину.*

данак									
Бећарски данак	611	1.64%	1,031	2.77%	-	-	384	1.03%	37,224
Цигански данак	-	-	25	16.34%	-	-	-	-	153
Прирези									
Одужење државног дуга	-	-	127,685	8.14%	-	-	17,433	1.11%	1,568,929
Помоћ страдалим у рату	-	-	-	-	-	-	-	-	1,084
Од државних добара	-	-	14,002	5.93%	-	-	12,373	5.24%	235,962
Канцеларијски	-	-	21,631	14.39%	-	-	3,331	2.22%	150,285
Добошарина	-	-	2,450	6.37%	-	-	410	1.07%	38,486
Шумарина	-	-	123	0.54%	-	-	2,617	11.48%	22,787
Таксе разне									
За кривичне спорове	-	-	1,298	5.16%	-	-	905	3.60%	25,140
Државне штампарије	-	-	212	1.81%	-	-	60	0.51%	11,740
Школски	-	-	322	3.20%	-	-	-	-	10,073
Конзисторије	-	-	2,126	19.56%	-	-	-	-	10,869
Суда	-	-	44,018	7.89%	-	-	11,422	2.05%	557,842
Поштански	-	-	22,561	14.12%	295	0.18%	5,063	3.17%	159,813
Телеграфски	-	-	19,216	10.95%	-	-	4,070	2.32%	175,489
Штедионица	-	-	305	0.86%	-	-	-	-	35,505
Ћумруци	127,142	2.75%	15,284	0.33%	154,886	3.34%	12,179	0.26%	4,631,446
Карантини и састанци	-	-	-	-	428	9.10%	50	1.06%	4,702
Санитетски фонд	-	-	-	-	-	-	-	-	308,612
Ванредни	-	-	15,826	11.65%	-	-	7,369	5.42%	135,894
Заостали	-	-	-	-	-	-	16,753	8.18%	204,835
Остали	-	-	-	-	-	-	-	-	113,928
Нови	-	-	18,924	5.12%	-	-	4,034	1.09%	369,923
укупно:	311,554	1.70%	1,039,077	5.67%	155,609	0.85%	258,386	1.41%	18,323,797

Табела 9: Приходи нових округа Србије и укупни приходи 1882. године у динарима.<sup>23</sup>

Приходи	1882								
	Врањски		Нишки		Пиротски		Топлички		Србија
Грађански данак									
I полугође	171,202	3.71%	364,022	7.89%	-	-	130,042	2.82%	4,611,263
II полугође	150,357	3.20%	295,902	6.30%	-	-	138,744	2.95%	4,696,117
Заостали данак	183,386	33.75%	227,078	41.79%	-	-	129,356	23.81%	543,347
Бећарски данак	583	2.51%	911	3.92%	-	-	201	0.86%	23,267

<sup>23</sup>АС, МФ-К, *Сравнителник прихода Главне државне благајне за 1882. годину.*

Цигански данак	-	-	-	-	-	-	-	-	293
Прирези									
Одужење државног дуга	102,283	5.37%	150,957	7.92%	-	-	45,805	2.40%	1,906,400
Помоћ страдалим у рату	299	7.29%	-	-	-	-	-	-	4,104
Од државних добара	10,374	5.24%	9,083	4.58%	-	-	5,373	2.71%	198,103
Канцеларијски	15,047	10.76%	42,839	30.63%	-	-	2,029	1.45%	139,863
Добошарина	671	2.56%	2,124	8.10%	-	-	481	1.84%	26,212
Шумарина	19	0.07%	268	1.04%	-	-	905	3.50%	25,869
Таксе									
За кривичне спорове	35	0.68%	136	2.62%	-	-	16	0.31%	5,183
Државне штампарије	525	4.93%	322	3.02%	-	-	5	0.05%	10,652
Школски	330	1.88%	359	2.04%	-	-	-	-	17587
Конзисторије	122	0.48%	2,194	8.70%	-	-	-	-	25,209
Суда	11,207	3.53%	19,986	6.30%	-	-	1,317	0.42%	317,242
Поштански	4,666	2.45%	48,498	25.51%	-	-	4,485	2.36%	190,133
Телеграфски	5,307	2.86%	21,177	11.42%	-	-	4,386	2.36%	185,516
Штедионица	-	-	7,389	14.27%	-	-	-	-	51,765
Ћумруци	130,998	2.50%	16,122	0.31%	94,524	1.80%	6,195	0.12%	5,249,489
Карантини и састанци	532	28.54%	-	-	-	-	69	3.70%	1,864
Санитетски фонд	-	-	-	-	-	-	23,115	100.00%	23,115
Ванредни	586	0.66%	7,516	8.50%	-	-	2,163	2.45%	88,437
Разни случајни	962	100.00%	-	--	-	-	-	-	962
Заостали	501	0.17%	-	-	-	-	13,160	4.41%	298,476
Остали	31,886	60.98%	-	-	-	-	-	-	52,288
Нови	10,245	1.45%	112,204	15.90%	-	-	4,184	0.59%	705,881
укупно:	832,123	4.29%	1,329,087	6.85%	94,524	0.49%	512,031	2.64%	19,398,637

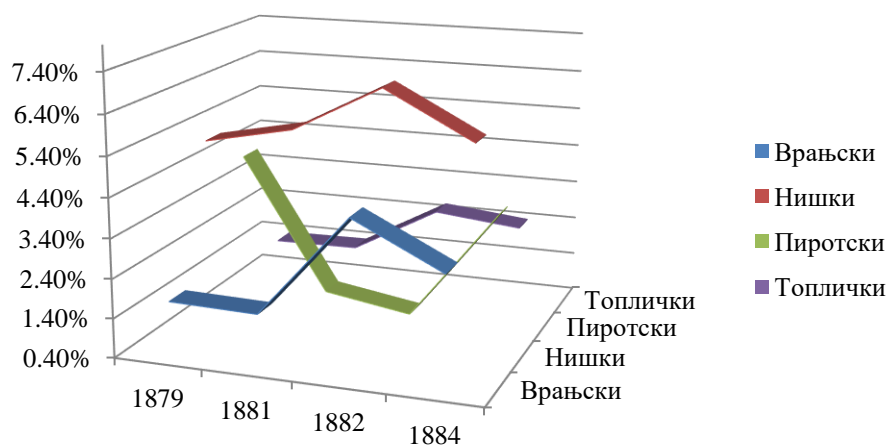
Табела 10: Приходи нових округа Србије и укупни приходи 1884. године у динарима.<sup>24</sup>

Приходи	1884								
	Врањски		Нишки		Пиротски		Топлички		Србија
Грађански данак									
I полугође	177,948	3.22%	381,062	6.90%	233,009	4.22%	172,127	3.12%	5,519,317
II полугође	179,616	3.20%	388,718	6.92%	236,072	4.20%	180,298	3.21%	5,618,899
Заостали данак	2,851	3.68%	1,501	1.94%	849	1.10%	713	0.92%	77,405
Бећарски данак	2,402	3.95%	3,322	5.46%	235	0.39%	239	0.39%	60,810
Цигански данак	-	-	636	28.51%	-	-	714	32.00%	2,231
Прирези									

<sup>24</sup>АС, МФ-К, *Сравнителник прихода Главне државне благајне за 1884. годину.*

Одужење државног дуга	68,523	3.03%	198,765	8.78%	84,681	3.74%	63,980	2.83%	2,262,573
Од државних добара	2,868	1.05%	11,917	4.36%	474	0.17%	1,079	0.39%	273,471
Канцеларијски	50,018	37.54%	609	0.46%	1,252	0.94%	843	0.63%	133,230
Добошарина	324	1.28%	1,387	5.46%	474	1.87%	489	1.93%	25,394
Шумарина	177	0.53%	78	0.23%	241	0.72%	4,643	13.80%	33,640
Државне штампарије	228	3.28%	-	-	97	1.40%	-	-	6,941
Школски	104	6.30%	113	6.84%	32	1.94%	-	-	1652
Конзисторије	-	-	295	14.05%	-	-	-	-	2,100
Суда	6,306	4.46%	2,361	1.67%	1,739	1.23%	3,240	2.29%	141,342
Поштански	15,834	6.72%	38,682	16.41%	5,241	2.22%	3,652	1.55%	235,740
Телеграфски	9,439	3.46%	38,084	13.97%	6,456	2.37%	4,835	1.77%	272,700
Штедионица	-	-	20,655	25.91%	-	-	-	-	79,717
Ћумруци	140,092	2.26%	11,802	0.19%	154,076	2.49%	22,917	0.37%	6,195,819
Карантини и састанци	626	20.57%	-	-	-	--	69	2.27%	3,044
Државнаергела	-	-	-	-	-	-	-	-	17,591
Санитетски фонд	-	-	-	-	-	-	20,231	41.10%	49,225
Ванредни	4,644	1.46%	15,266	4.81%	7,027	2.21%	3,519	1.11%	317,379
Разни случајни	1,512	100.00%	-	-	-	-	-	-	1,512
Заостали	73,853	13.32%	56,207	10.14%	481	0.09%	37,254	6.72%	554,468
Остали	147	0.67%	-	-	-	-	-	-	21,906
Нови	28,130	1.38%	193,547	9.52%	71,247	3.50%	57,610	2.83%	2,034,070
укупно:	765,642	3.20%	1,365,007	5.70%	803,683	3.36%	578,452	2.42%	23,942,176

Процентуалне податке представљени су и графиконски, ради лакшег тумачења утицаја прихода новоослобођених округа на укупан буџет државе.



Графикон 3: Удео прихода нових округа у укупним приходима Србије у % 1879-1884.

Запажа се да је и у погледу приходне стране буџета Нишки округ имао највећи утицај. У односу на остала три нова округа највеће учешће остварио је 1882, када је износило 6.85% укупних државних прихода, док су Врањски, Топлички и Пиротски забележили уделе од 4.29%, 2.64% и 0.49% ретроспективно. С обзиром на то, анализирана је структура прихода Нишког округа за 1882.



Графикон 4: Структура прихода Нишког округа у процентима за 1882. годину.<sup>25</sup>

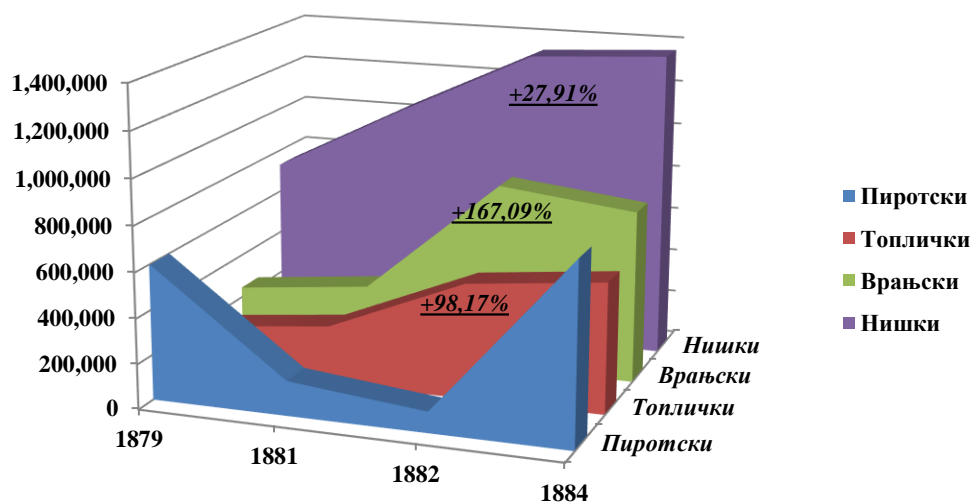
Грађански данак је свакако био најзначајнији извор прихода и чинио је више од половине укупних прихода округа. Овај приход је у суштини био врста пореза који је у просеку износио 15.16 динара по пореској глави. Пореска глава била је само обрачунска јединица и не треба је изједначавати са бројем лица која су плаћала порез. То је значило да је било дозвољено да се од сиромашнијих лица прикупи мањи износ пореза, док је разлику плаћало богатије становништво. Такође, чиновници нису плаћали порез на плату већ само на непокретност, уколико су је поседовали. Уколико је жена чиновника имала имање, и оно се убрајало у његову опорезовану непокретност.<sup>26</sup> Поред грађанског данка, разрезивани су и државни прирези који су служили за одужење државног дуга и за помоћ страдалим у рату.

<sup>25</sup>АС, МФ-К, *Сравнителник прихода Главне државне благајне за 1882. годину*.

<sup>26</sup>*Зборник закона и уредаба 13*, Београд 1861, 2.

На повећање државног буџета утицали су и приходи државних институција. Међу значајније су спадали поштански, телеграфски и канцеларијски приходи као и приходи суда. Канцеларијске приходе су чинили пасошка и друга уверења, потврде, објаве, итд. Мањи удео су заузимали приходи ђумрука, тј. царина, али у овом случају Нишки округ није репрезентативан показатељ. Ђумруци Врањског округа 1882. године чинили су 15.74% његових укупних прихода и потицали су од великог промета увезене робе. Са друге стране, приходи од трошарине, тј. царине на дуван, нису увек исказивани у оквиру сваке ђумруци. Ова трошарина је, као и крчмарина на пиће, била исказана у оквиру ставке нови приходи, који су за поменуту годину, поред грађанског данка и приреза, чинили највећи део укупних буџетских прихода Нишког округа. Сви остали приходи заузимали су нешто мање од 2% у укупној структури.

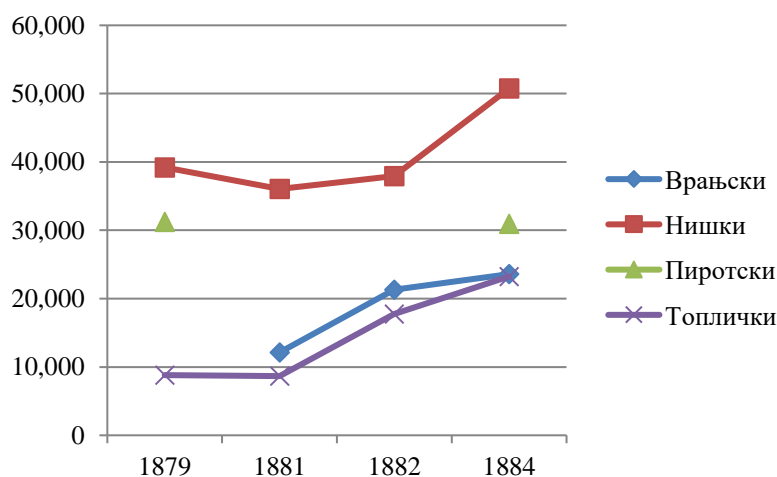
Тренд укупних прихода нових округа пружа потпунију слику о утицају на укупан буџет Кнежевине/Краљевине и представљен је на Графикону број 6.



Графикон 5: Кретање укупних прихода нових округа у динарима у периоду 1879-1884.

Највећи раст прихода забележен је 1882, и то за 167.09% у Врањском, 98.17% у Топличком и 27.91% у Нишком округу у односу на 1881. годину. Као и у случају расхода, и овде се представљени подаци односе само на износе који су директно утицали на буџет

државне благајне. Дакле, они не представљају укупне приходе округа, што значи да се нагли раст 1882. године у Пиротском и у Врањском округу јавио као последица малих прихода послатих у државну благајну 1881. године. Како су Нишки и Топлички округ углавном све своје приходе предавали државној благајни, поређењем прихода из 1881. и 1882. године се може закључити да је до раста дошло услед повећања грађанског данка. У поменутом периоду дошло је до значајнијег насељавања становништва у Топличком округу, док је Ниш 1884. године постао други највећи град у Србији по броју становника после Београда.<sup>27</sup> Те године су и остали окрузи у просеку имали највећи утицај на повећање укупних прихода државе. Наведено потврђује и кретање броја пореских глава у посматраном периоду.



Графикон 6: Кретање броја пореских глава у новим окрузима 1879-1884.

Запажа се тренд раста броја пореских глава у новим окрузима, па је 1884. у односу на 1879. дошло до њиховог повећања у Врањском, Нишком и Топличком округу за 94.5%, 29.5% и 164% ретроспективно.

### *Компаративни преглед прихода и расхода нових округа Србије*

<sup>27</sup>М. Јагодић, *нав. дел.*, 134-135.; М. Димитријевић, *Стогодишњица ослобођења Ниша од Турака*, Нишки зборник 5 (1978), 8.



Да би се сагледао целокупан утицај прихода и расхода нових округа на државни буџет, није довољно посматрати приходе и расходе засебно, већ је неопходно упоредо представити буџетске суфиците и дефиците. Анализа је урађена за 1881. и 1882, с обзиром на то да за друге године посматраног периода нема потпуних података. Резултат је приказан у Табелама 11 и 12.

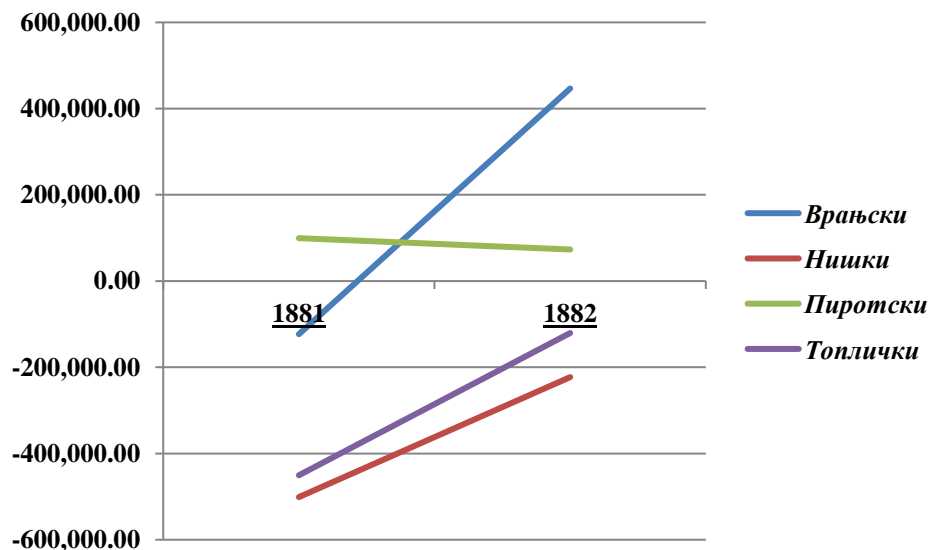
Табела 11: Упоредни преглед прихода и расхода нових округа Србије 1881. и 1882. у динарима.

Година	1881				1882			
Округ	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички
Приходи	311,554	1,039,077	155,609	258,386	832,123	1,329,087	94,524	512,031
Расходи	434,797	1,540,168	56,058	708,903	385,461	1,551,885	21,297	632,554
Суфицит (дефицит):	(123,243)	(501,091)	99,551	(450,517)	446,662	(222,798)	73,227	(120,523)

Табела 12: Удео суфицита (дефицита) буџета нових округа у дефициту државног буџета године 1881. и 1882.

Година	1881				1882			
Буџетски дефицит	3,407,928				8,574,829			
Округ	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички	Врањски	Нишки	Пиротски	Топлички
Удео нових округа	3.75%	17.24%	-2.84%	15.23%	-4.95%	2.67%	-0.85%	1.43%

У обе године, на ниову државе, остварен је буџетски дефицита. Расходи су 1882. у односу на 1881. годину забележили много већи раст него приходи, тј. повећање је износило 29% према 6% у корист расхода. Што се тиче нових округа, једино је Пиротски округ имао позитиван утицај на државни буџет у обе године.



Графикон 7: Кретање суфицита (дефицита) нових округа Србије 1881. и 1882. у динарима.

\* \* \*

Територијално проширење Кнежевине Србије 1878. године је, поред измена у друштвено-економским приликама, утицало и на укупне државне финансије. Успостављање нове организације власти и уређење округа довело је до раста укупних расхода државе. У првим годинама посматраног периода утицај расхода ослобођених округа на повећање државних расхода је у просеку износио 15%, док је 1883. године био нешто мањи и износио је 9%. Што се тиче самих округа, највеће оптерећење за државни буџет представљао је Нишки округ, чији су расходи у посматраном периоду чинили око 6.09% државних расхода у просеку. Уједно ово је био највећи новоослобођени округ по броју становника 1879. године. Када се посматра структура расхода сва четири округа за период од 1879. до 1883. године, закључује се да је највеће расходе имало Војно министарство и њихов удео у укупним расходима је износио 6.49%. Значајнији су били и расходи Министарства унутрашњих дела чији је удео износио 2% у посматраном периоду. Са друге стране, нови окрузи су били и извор прихода, чији је утицај на повећање државних прихода у првим годинама износио 12.6% у просеку годишње. Године 1884. приходи нових округа су допринели повећању укупних прихода за 17.19%. Као и на нивоу државе, и на нивоу новоослобођених округа најзначајнији извор прихода је био грађански данак. Са повећањем броја становника дошло је и до повећања броја пореских глава по

окрузима. Како су у овом периоду били закључени државни зајмови (аграрни, лутријски, железнички итд.), разрезивани су прирези за одужење ових и ранијих државних дугова. Поред непосредних пореза постојали су и посредни извори прихода, међу којима је значајнији био поштански и телеграфски саобраћај. Нови окрузи учествовали су 25.78%, односно 19.33% у укупним државним приходима поште и телеграфа.

С обзиром на то да је тема обрађена на основу *Сравнителника прихода и расхода Главне државне благајне*, у којима су представљени само приходи и расходи округа који су утицали на државни буџет, не може се говорити о укупним финансијама нових округа. Може се рећи да је тренд прихода и расхода нових округа углавном пратио тренд државног буџета, који је бележио дефицит у овом периоду.

## **THE FINANCIES OF SERBIA'S NEW COUNTIES (1878-1884)**

### **Summary:**

The Principality of Serbia and its new countirs in the time period from 1878. to 1884. are an interesting example of the infulence which territorial expansion had on state financies. On one hand, the liberation of the new districts manifested itself in an increase of expenditures, but on the other, it also meant an increase in population and having more tax collected, thus increasing the incomes as well. Significantly bigger expenditures are a consequence of establishing a new state aparatus, producing a negative balance in the budget. Exeptions are the districts that, in certain years, covered their expences by keeping a part of the income to themselves. A growth trend on the district level was therefore not followed by an equivalent increase of incomes on the state level which would have in turn decreased the budget deficite. This was, in fact, the reason to push for the tax reform, and in 1884. a tax system based on personal wealth was introduced as a way of increasing budget income on state level.